

Překladatelé a překladatelky v dějinách literatury: aktuální akcenty

Lucie Merhautová

Masarykův ústav a Archiv AV ČR
merhautova@mua.cas.cz

Překladatelé a překladatelky se ve spojitosti s tzv. kulturním obratem v humanitních vědách stávají předmětem různě zaměřených výzkumů. Pozornost k nim upírá jak translologie, vyrovnávající se s podněty sociologie a kulturních věd, tak dějiny literatury a kultury. Jaká je role překladatelů v literárních a kulturních dějinách? Jaká specifika má toto téma na poli literárního překladu mezi češtinou a němčinou? Co takové prostředkování znamenalo v letech 1900–1939 pro židovské překladatele a překladatelky pocházející z českých zemí? Jak zkoumat jejich překladatelskou činnost na rovině estetické a zároveň kulturní a sociální? Těmito a dalšími otázkami se zabývá výzkum zaměřený na pozapomenutého překladatele Emila Saudka (1876–1941, otcem známějšího Erika Adolfa Saudka /1904–1964/), probíhající ve spolupráci Masarykova ústavu a Archivu AV ČR a Institutu pro studium literatury; členy řešitelského týmu jsou Lucie Merhautová, Michal Topor, Vratislav Doubek, Ines Koeltzsch, Václav Petrboř, Josef Vojvodík a Štěpán Zbytovský.¹

Saudek byl oddaným překladatelem především dvou českých básníků, Otokara Březiny a J. S. Machara, dále přeložil například povídky Vojtěcha Rakouse nebo spis *Nová Evropa* T. G. Masaryka. Svou překladatelskou činnost rozvíjel v letech 1896–1922 ve Vídni, překlad přitom pro něj průběžně nabýval řady různých významů a důsledků, jež se v jednotlivých událostech překladu a jiného prostředkování doplňovaly či sbíhaly — byl cestou k hlubšímu porozumění překládanému dílu i jeho originálnímu jazyku — češtině, na tom základě pak i k estetické či náboženské kontemplaci, stával se současně Saudkovi prostředkem socio-kulturní integrace do různých názorových okruhů, podněcoval rozvětvenou organizační činnost utvářející nové kontexty a možnosti. Na Saudkově příkladu lze, také v komparaci s působením jiných překladatelů, kteří ve stejné době prostředkovali českou literaturu německojazyčným čtenářům, dobře ukázat identitotvornou složku překládání u židovských překladatelů, navíc v obecnějším kontextu stýkání a potýkání v multikulturním prostředí podunajské metropole, stejně jako modalit a proměny konceptualizace v čase zásadních historických zlomů (první světové války, rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku nástupnických států včetně Československé republiky).

---

1 Nalezen v překladu. Emil Saudek a česko-židovsko-německé interakce v „kreativním prostředí“ Vídně, GA ČR, reg. č. 18-06264S.

Na tyto aspekty a aktivní podíl překladatelů a překladatelek v historických procesech se zaměřila mezinárodní konference „Found in Translation“, uspořádaná v rámci zmíněného projektu 30.–31. května 2019 v pražském Rakouském kulturním fóru, jež akci rovněž významně podpořilo. Záměrem konference bylo obrátit tradiční perspektivu kritiky překladu — od toho, co se překladem ztrácí, k pozitivním aspektům překladu — a konfrontovat možná pojetí výzkumu překladatelů napříč různými obory (v translatologii, kulturologii, lingvistice, bohemistice, germanistice, slavistice či kulturní historii a židovských dějinách). Během dvou dnů zaznělo celkem devatenáct příspěvků. Úvodní přednášky přednesli Renata Makarska (Johannes Gutenberg-Universität Mainz v Gernersheimu), Hartwig Kalverkämper (Humboldtova univerzita v Berlíně) a Jörn Albrecht (Univerzita v Heidelbergu). Další pak zazněly v několika tematických blocích: první byl zaměřen na vztahy mezi tzv. malou a velkou kulturou na poli překladu (Veronika Tucker, Martina Niedhammer, Alena Fry), druhý byl věnován překladatelům jako kulturním prostředníkům (Lucie Merhautová, Václav Petrbock, Jan Budňák a Carmen Sippl), třetí blok byl orientován k genderových aspektům překladu a osobnostem vybraných překladatelek (Anna Artwińska, Justýna Górný a Eva Kalivodová), čtvrtý ke kulturně politickým dimenzím překladu (Maciej Górný, Paweł Zajas a Štěpán Zbytovský), poslední se soustředil k případům, kdy je etablovaný spisovatel zároveň překladatelem, ať již svého či cizího díla (Erich Unglaub, Marina Eder-De Brito, Primus-Heinz Kucher). Konferenci uzavřela prezentace publikace *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane des origines à 1989* (2019), již představila jedna z editorek, Katre Talviste z univerzity v Tartu.

Z této škály příspěvků přináší následující blok šest vybraných studií.² Úvodní text translatologa **Jörna Albrechta**, reprezentující důkladné, byť tradičnější pojetí uvažování o překladu, je věnován překladům Franze Kafky do některých románských jazyků a do angličtiny. Představena je koncepce třístupňové translatologie propojující pohled jazykovědný s literárněhistorickým. Na první rovině se soustřeďuje na jazykovou techniku překladu, na druhé zkoumá strategie překladu, tedy to, čeho chce překladatel dosáhnout v cílovém jazyce, na třetí rovině je pak překlad pojímán jako společensko-ekonomická instituce. Albrechtova minuciózní komparace překladů Kafkových textů do francouzštiny, italštiny, španělštiny a angličtiny sleduje (v duchu Adornovy teze o nutnosti doslovného překladu), jak se jednotliví překladatelé vyrovnávají s některými pro Kafku typickými jazykovými jevy (užívání částic, slo-

2 Příspěvky Lucie Merhautové, Václava Petrbocka a Štěpána Zbytovského, které představily z různých úhlů pohledu saudekovský výzkum, budou rozpracovány na jiných platformách — první sondu, příslušející ke zmíněnému projektu, publikoval už loni v časopise *Slovo a smysl* Michal Topor (Emil Saudek neboli homo translatorus. *Slovo a smysl* 16, 2019, č. 31, s. 101–122); dále srov. Zbytovský, Štěpán: Prager Vermittler und Übersetzer im Kurt Wolff Verlag. *Études Germaniques* 75, 2020, č. 1, s. 197–229; Merhautová, Lucie: Mauer, oder Brücke? Deutsch-tschechische Vermittlungskonzepte am Anfang des 20. Jahrhunderts am Beispiel der Zeitschriften *Das Literarische Echo* und *die Čechische Revue*. In: Helena Březinová — Steffen Höhne — Václav Petrbock (eds.): *Arnošt Vilém Kraus (1859–1943). Ein Prager Wissenschaftler und Kulturpolitiker*. Böhlau, Köln — Wien — Weimar 2020, s. 91–116 (v tisku); Vojvodík, Josef: Posel, překladatel, interpret? Emil Saudek a Otokar Březina: mezi překladem a exegezí. *Svět literatury* 30, 2020, č. 1 (v tisku).

ženin, syntaktické rámcové struktury). V další části Albrecht skicuje počátky Kafkovy recepcce ve sledovaných jazycích a zdůrazňuje, že do světové literatury literární dílo vstupuje právě prostřednictvím překladů, cirkulace v různých jazycích, a také ji svými estetickými impulzy proměňuje.

Studie **Renaty Makarské** představuje výzkum překladatelů (Translator Studies) jako progresivní trend v translatologii posledních dvou desetiletí. Vedle nejdůležitějších představitelů a jejich tezí je pozornost věnována Germersheimskému lexikonu překladatelů (Germersheimer Übersetzerlexikon, www.uelex.de). Obecné postuláty a kritéria tohoto lexikonu Makarska ukazuje na konkrétním příkladu překladatelské biografie Siegfrieda Lipinera (1856–1911), židovského překladatele děl Adama Mickiewicze do němčiny, který pocházel z Haliče a působil ve Vídni. Byl knihovníkem parlamentní knihovny a zřejmě poměrně vlivnou osobností v pozadí, na přelomu 19. a 20. století se mimo jiné angažoval i pro české zájmy. Jeho zjev potvrzuje, jak zvrstvený fenomén představuje vídeňský modernismus konce 19. století, jehož exponenty nelze omezovat jen na kanonizované představitele vídeňské moderny píšící německy nebo v metropoli žijící autory, kteří psali v dalších jazycích (především slovanšských nebo jidiš); je třeba počítat také s překladatelkami a překladateli, prostředníky odkrývajícími historickému pohledu dosud skryté literární a umělecké souvislosti či vazby mezi literaturou a politikou.

Další typ prostředníka spojeného s Vídni představuje Heinrich Herbatschek, je muž ve své studii věnuje pozornost **Jan Budňák**. Herbatschek, rodák ze Vsetína, patří rovněž k židovským prostředníkům, v letech těsně předválečných spolupracoval jako vůdčí člen Česko-německého komitétu i s Emilem Saudkem (společně například v listopadu 1912 zorganizovali reprezentativní večer věnovaný památce Jaroslava Vrchlického), své zprostředkovatelsko-aktivistické působení výrazně vztahoval k podnětům svého univerzitního učitele T. G. Masaryka, jehož spis *Ideály humanitní* přeložil v roce 1902 do němčiny. I v meziválečném období zůstal Herbatschek ve Vídni, a jeho aktivistický zprostředkovatelský či kulturně smiřovací koncept došel — jak dokládá J. Budňák — pozoruhodných proměn, sblížuje jej mimo jiné i s oblastí cizineckého ruchu.

K tématu židovských prostředníků se vztahuje rovněž příspěvek rakouské slavistky **Carmen Sippl**, která se již na konferenci věnovala Alexandru Eliasbergovi jako mediátoru mezi Dmitrijem Merežkovským a Thomasem Mannem. Pro *Slovo a smysl* připravila studii o vyjednávání, v jehož rámci se Eliasberg snažil prosadit vydání svých překladů z ruštiny (povídek L. N. Tolstého) v předním německém nakladatelství krásné literatury Insel-Verlag. Carmen Sippl vychází z teoretických impulzů kulturní sémiotiky Jurije Lotmana; soustředí se na sociální, materiální a mentální aspekty Eliasbergových překladů. Pracuje s pojmem kultura překladu, všímá si překladatelovy argumentace ohledně výběru překládaných textů, zabývá se konkurenčními vztahy a sociálními a literárními hierarchiemi, jež ovlivňují jak ekonomický přínos překladu pro překladatele, tak jeho symbolický kapitál. Eliasberg se narodil v Minsku v rodině židovského bankéře, ovládal ruštinu, němčinu a jidiš. Carmen Sippl z jeho dopisů majiteli Insel-Verlag Antonu Kippenbergerovi mj. cituje názor na vícejazyčnost překladatelů. Podle Eliasberga totiž u překladatelů nikdy nenajdeme rovnocennou znalost obou jazyků, jakousi ideální bilingvnost, nýbrž vždy asymetrii, důraz je kladen buď na jazyk originálu, nebo na jazyk cílový. Historická analýza může být

soustředěna právě k těmto asymetriím či k rozvíjení a prohlubování vícejazyčnosti prostřednictvím překladu.

To svým způsobem ukazuje i studie rakouského germanisty **Primuse-Heinze Kuchera** o německojazyčných spisovatelích a spisovatelkách židovského původu, kteří uprchli z Rakouska před národním socialismem do exilu ve Spojených státech, kde stáli před volbou svého budoucího literárního jazyka. Kucher na příkladu Lea Lanii, Felixe Pollaka a Franzi Fischerové ukazuje aspekty sebezpřeklada, který neznamena jednoduše jen překlad vlastního díla z prvního literárního jazyka do jazyka přijímající země. Sebezpřeklad v podmínkách exilu vede k reflexi básnického jazyka a (ne)možnosti vyjádřit v různých jazycích stejné obsahy. Sebezpřeklad je tak jazykovým experimentem, literární variací i nástrojem integrace, který zároveň rozehrává spojení s prvním jazykem a nechává otevřenu možnost reemigrace.

Případům, s nimiž Eliasberg patrně vůbec nepočítal, totiž situaci, kdy překladatel ani trochu neovládá jazyk originálu, se detailně věnuje germanista a přední znalec Rilkova díla **Erich Unglaub**. Upozorňuje nejprve na Shakespearovy sonety v podání Karla Krause, poté se obšírněji zabývá jinou událostí. V roce 1908 v nakladatelství Insel-Verlag vyšly v německém „přebásnění“ Rainera Marii Rilka *Portugalské sonety* Elizabeth Barrett Browningové. Unglaub rekonstruuje roli žen skrytých za Rilkovým přebásněním a poukazuje na to, že Rilke v návaznosti na Stendhala chápal překlad z jazyka, který neznal, jako určitou vnitřní „krystalizaci“. Na básnířku a její korespondenci s Robertem Browningem Rilka upozornila Ellen Keyová, se sonety se poprvé seznámil až díky Doře Heidrichové/Herxheimerové (1884–1963), anglické sochařce, již poznal v roce 1906 v Paříži. Podmínky k jejich přebásnění však nastaly až v roce 1907 na ostrově Capri, ve vile Discopoli, kde Rilka hostila hraběnka Alice Faehndrichová, rozená von Nordeck zur Rabenau (1857–1908), jejíž matka byla Angličanka. Jako spoluautorka se však objevila na titulním listě pouze u prvního vydání a překlad z pohledu literárních historiků a editorů tvořil součást Rilkova díla. Studie těžší z korespondence s nakladatelem Antonem Kippenbergem, důležitý je ohled na vydání jiného překladu *Portugalských sonetů* v konkurenčním vydavatelství Eugena Diederichse. Tato studie o pražském rodákovi celý blok uzavírá.